

ВАСИЛЬ ОЛЕКСІЙОВИЧ ВИННИК – ЛЕКСИКОГРАФ, ПЕДАГОГ, МОВОЗНАВЕЦЬ (ВІХИ ТВОРЧОГО ШЛЯХУ)

© Марія Годована, 2009

к. філол. н., Інститут української мови НАН України (Київ)

УДК 092+811.161.2'374 Винник

У цьому році відомому українському мовознавцеві – колишньому довголітньому працівникові відділу лексикології та лексикографії Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, а нині професорові Київського національного лінгвістичного університету Василеві Олексійовичу Виннику сповнилося 80 років.

Василь Олексійович народився 1 січня 1929 року в селі Федорівка (тепер – Чубарівка) Пологівського району Запорізької області в родині селян-хліборобів. Батько його – Олексій Єпіфанович, як розповідав Василь Олексійович, мав звичайну на час своєї молодості освіту: він закінчив чотирикласну церковно-приходську школу, але самоосвітою постійно поповнював свої знання і був у рідному селі своєрідним «сільським адвокатом». Земляки зверталися до нього з проханням написати різні «прошення», і він ці прохання старанно виконував. Працював у сільському господарстві, а в 1937 році був репресований і засуджений на 4 роки заслання в Новосибірську область, звідки повернувся напередодні війни – в березні 1941 року. Лише після його смерті (1951 р.) родина одержала повідомлення, що «Постановою Пленуму Верховного суду УРСР від 30.12.65 р. за протестом заступника прокурора Української РСР у порядку нагляду судового рішення у відношенні Винника Олексія Єпіфановича скасоване з припиненням кримінальної справи за відсутністю в його діях складу злочину, і він вважається реабілітованим посмертно».

Мати – Уляна Антонівна (дівоче прізвище Бідуха) – виросла в бідній селянській родині, рано залишилася без матері і з 8 років працювала в наймах у німецькій колонії поблизу села, доглядаючи «хазяйських» дітей та виконуючи різні домашні роботи. Жодного дня не навчалася в школі, але завдяки своїм здібностям і прагненню до знань самостійно навчилася читати (писати так і не навчилася – уміла лише написати друкованими літерами своє прізвище як підпис). Вона багато читала, знала напам'ять чимало віршів Тараса Шевченка, народних пісень, казок, була майстерною оповідачкою, мала добру пам'ять. Народила 11 дітей, з яких вижили лише четверо, інші померли в ранньому дитинстві в тяжкі роки громадянської війни, голоду й розрухи, коли бракувало ліків і лікарської допомоги.

У 1935 році Василь Олексійович пішов до 1-го класу Федорівської середньої школи (на той час Власівської, бо з 1925 по 1938 роки село називалося Власівкою – від імені Власа Чубаря). Тоді йому виповнилося лише шість із половиною років. У школі вчився легко і добре, кожного року одержував похвальні грамоти. Багато читав, тому його відповіді з гуманітарних дисциплін були значно ширші, ніж це вимагалось шкільною програмою, і оцінювалися – «відмінно». Єдина прикрість, яку з гіркотою, хоч і неохоче, він згадує й дотепер, були докори і нагадування окремих горе-педагогів про репресованого батька. Разом із тим були й дуже прихильні до нього вчителі, які вплинули на його вибір майбутнього фаху. Зокрема з пошаною згадує Василь Олексійович світлі образи Федосія Семеновича Лихопуда – вчителя української мови і літератури – та його дружини Таїсії Семенівни – вчительку російської мови і літератури.

Під час літніх канікул, як і всі селянські діти на той час, Василь Олексійович працював у колгоспі, оскільки після репресування батька родина зазнала тяжкої матеріальної скрути, особливо в 1938 році.

Раптом у 1941 р. прийшла страшна, приголомшлива звістка: війна. Чоловіче населення різко зменшилося: врожай збирали в основному жінки і підлітки.

Тривога охоплювала жителів села. У тривозі розпочався і новий навчальний рік, проте навчання тривало недовго – до початку жовтня. 7-го жовтня в село вступили фашистські війська. Почалася темна ніч фашистської окупації, яка тривала майже два роки – до 14 вересня 1943 року.

Після вигнання окупантів Василь Олексійович деякий час брав участь у відбудові залізничних мостів на вузловій станції Пологи. Згодом, після повернення в село, він працював у місцевому колгоспі «Соцперебудова» на різних роботах, а з грудня 1943 року був запрошений на навчання до

відновленого Федорівського сільськогосподарського технікуму, що готував молодших агрономів-рільників, і закінчив його з відзнакою у жовтні 1947 року. Після закінчення технікуму працював агрономом-насіннезнавцем Червоноармійського (тепер Вільнянського) районного відділу сільського господарства Запорізької області, а з вересня 1949 р., успішно склавши вступні іспити, став студентом факультету мови і літератури Запорізького державного педагогічного інституту. Вчився успішно. Доцент (пізніше професор) кафедри української мови Інституту Степан Пилипович Самійленко та інші викладачі помітили схильність Василя Олексійовича до вивчення мовознавчих дисциплін. Він виконував ряд важливих доручень: був головою студентського наукового товариства, при переселенні жителів населених пунктів із зони майбутнього Каховського водосховища керував групою студентів, які робили записи діалектного мовлення в цих населених пунктах, доповідав про виконану роботу на засіданнях кафедри.

Через те що батьки Василя Олексійовича були вже похилого віку і не могли йому надавати матеріальної підтримки, вже з 2-го курсу він почав працювати. Спершу лаборантом кабінету хімії і біології в одній зі шкіл м. Запоріжжя, а згодом – керівником гуртка при Запорізькій міській станції юних натуралістів (стала в пригоді середня спеціальна освіта), а з жовтня 1951 р. і до закінчення Інституту – диктором обласного радіо.

У 1953 році він блискуче закінчив Інститут, одержав диплом із відзнакою і був направлений на педагогічну роботу в середню школу №6 м. Бердянськ, у якій працював вчителем української мови та літератури, а згодом і завідувачем навчальною частиною.

Із 1958 року він дістав запрошення працювати за погодинною оплатою у Бердянському державному педагогічному інституті, в якому тоді відкрився новий факультет – методики і педагогіки початкової освіти – і був потрібний фахівець для вивчення курсу виразного читання (на той час Василь Олексійович працював також диктором місцевого радіо і його майстерне донесення до слухачів змісту радіопередач привернуло до себе увагу керівництва Інституту). Згодом він став викладати в Інституті і курс сучасної української літературної мови. На початку 1960 року із Запорізького педінституту йому надійшов лист за підписом проректора з наукової роботи, в якому повідомлялося, що Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР звернувся до педінституту з проханням рекомендувати до аспірантури кращих випускників минулих років і пропонувалася, коли він бажає, рекомендація вченої ради педінституту для вступу до аспірантури.

На той час минуло сім років після закінчення інституту, Василь Олексійович уже мав сім'ю, незадовго перед цим одержав квартиру. Порадившись із дружиною, вирішив спробувати навчатися заочно. Після успішного складання конкурсних екзаменів йому було запропоновано вступити до аспірантури на єдине місце стаціонару (на нього було 5 претендентів). Дещо повагавшись, він вирішив покласти на долю. Попереду було багато труднощів, але Василь Олексійович успішно подолав їх, у 1963 році після завершення аспірантської підготовки, згодом – захисту кандидатської дисертації – став працювати в Інституті мовознавства на посаді молодшого наукового співробітника відділу лексикології та лексикографії, який на той час очолював його науковий керівник (тоді ще кандидат філологічних наук) Леонід Сидорович Паламарчук – талановитий адміністратор, умілий організатор лексикографічної роботи і досліджень з лексикології та теорії лексикографії, гуманна і доброзичлива людина. Навіть через багато років від того часу Василь Олексійович вважає, що для нього було великим щастям працювати під керівництвом Леоніда Сидоровича. Незабаром Василь Олексійович став його першим помічником – ученим секретарем відділу лексикології та лексикографії (на громадських засадах), а згодом – після того, як Леоніда Сидоровича було призначено також і на посаду заступника директора Інституту – заступником завідувача цього відділу.

У той час колектив відділу лексикології та лексикографії завершував підготовку до видання кількох великих академічних словників, робота над якими розпочалася в повоєнні роки. Деякі з них створювалися на основі попередніх праць з урахуванням розвитку лексичної системи української літературної мови, а інші були абсолютно новими працями для української лексикографії (напр., «Російсько-український технічний словник» (1961 р.) та ряд галузевих словників, які створювалися в інших академічних Інститутах за допомогою співробітників Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні.).

Проте основною працею цього періоду, над якою напружено працювали словникарі, був академічний «Словник української мови» тлумачного типу. Це було якісно нове зібрання української лексики і фразеології, про створення якого мріяло не одне покоління діячів

української інтелігенції. З ініціативи насамперед українських письменників (особлива заслуга в цій справі поета-академіка Максима Тадейовича Рильського) в 1958 році відбулася представницька наукова конференція, на якій першочерговим завданням українських лексикографів було визначено видання першого в історії української культури тлумачного Словника української мови. Було підготовлено проспект цього Словника, автором якого був один із ветеранів української лексикографії П. Й. Горецький. У процесі наступного доопрацювання його в ході роботи над укладанням і редагуванням цієї праці й було розпочато виконання важливої теми, що була для колективу Інституту, як наголошувалося на той час, «темою № 1». Робота над «Словником української мови» тривала понад 20 років (Словник вийшов протягом 1970–1980 рр. в 11 томах). Важливий внесок у створення цієї праці належить і В. О. Винникові. Він став з вересня 1963 р. укладачем матеріалів IV тому, редактором якого був старший науковий співробітник А. А. Бурячок. Матеріали, укладені Василем Олексійовичем, відзначилися високим рівнем фахового опрацювання. Невдовзі – в січні 1966 р., коли постало питання про розширення кола редакторів Словника добре підготовленими фахівцями-лексикографами, за рекомендацією А. А. Бурячка Василя Олексійовича було призначено редактором матеріалів V тому. А незадовго до цього, улітку 1965 року він успішно захистив кандидатську дисертацію, в якій здійснив ґрунтовне дослідження процесу формування в українській мові народної термінології на позначення самобутніх одиниць виміру і ваги. Результати дослідження були узагальнені й опубліковані окремою монографією «Назви одиниць виміру і ваги в українській мові» обсягом 8.6 друкованих аркушів у 1966 році.

Працюючи над підготовкою до друку Словника української мови, Василь Олексійович уклав частину матеріалів IV тому (на літеру «К»), а після залучення його до редагування – здійснював доопрацювання і редагування матеріалів V і VIII томів як один зі співредакторів Словника. Одночасно Василь Олексійович з 1966 року стає членом Редакційної колегії цього ж Словника, очолюваної директором Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні академіком І. К. Білодідом, у складі якої працювали провідні вчені Інституту та інших установ Академії наук УРСР, а також найавторитетніші письменники, зокрема такі майстри художнього слова, як М. Т. Рильський та П. Г. Тичина. На редакційну колегію було покладено обов'язок остаточної підготовки матеріалів Словника до друку, забезпечення дотримання наукових засад укладання цього нового для української лексикографії оригінального видання, в якому відображено особливості розвитку української літературної мови з кінця XVIII ст. – від початкового етапу її формування на народнорозмовній основі – до кінця 70-х років XX-го століття. Видання одинадцятитомного Словника української мови було завершено у 1980 році.

У 1982 році в Інституті мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР було проведено наукову конференцію з участю широкої громадськості за підсумками понад двадцятирічної роботи словників Інституту над цією фундаментальною науковою працею. Учасники конференції дали їй високу оцінку. А згодом – у 1983 році – групі вчених (серед них і В. О. Винникові) за її створення було присвоєно звання лауреатів Державної премії СРСР.

Після завершення роботи над Словником української мови лексикографів Інституту мовознавства чекали нові праці. На черзі було створення двох академічних лексикографічних видань – Словника синонімів і Фразеологічного словника української мови. Василь Олексійович разом із групою колег готує проект-інструкцію для укладання Фразеологічного словника, а з 1984 року очолює групу, яка працювала над підготовкою матеріалів цього Словника. Певні корективи в роботу групи внесла аварія на Чорнобильській АЕС, але на кінець 1987 року матеріали Словника в цілому були укладені, відредаговані і незабаром були передані до видавництва «Наукова думка». Розпочалася робота з редакторами видавництва, але з огляду на обставини, які склалися на той час в країні, видання Словника було затримано на кілька років, і він з'явився друком лише 1993 року в двох книгах. Василь Олексійович провів велику роботу в справі подальшого опрацювання матеріалів Словника в процесі підготовки до друку, допомагаючи редакторам, які ще не мали належного досвіду редакторської роботи. Словник є найбільшим і найповнішим зібранням української фразеології, він опрацьований відповідно до вимог сучасної світової фразеографії. Потреба громадськості в цій праці була дуже велика, про що свідчить її наступне перевидання в 1999 році.

Протягом 80-х–90-х років минулого століття з участю Василя Олексійовича було підготовлено ще ряд лексикографічних праць, які створилися за межами Інституту мовознавства ім.

О. О. Потебні АН УРСР, в якому він працював понад чверть століття. Так, на прохання директора Інституту держави і права АН УРСР академіка АН УРСР Б. М. Бабія дирекція Інституту мовознавства рекомендувала В. О. Винника для участі в роботі авторського колективу, який готував до друку «Русско-украинский словарь юридической терминологии» за загальною редакцією Б. М. Бабія. Василь Олексійович уклав значну частину (понад 40 %) матеріалів цього Словника і здійснив його наукове лексикографічне редагування відповідно до вимог термінологічної лексикографії. Словник вийшов друком у 1985 році і внаслідок попиту на нього скоро зник із прилавків книгарень.

У 1994 році на його основі групою викладачів Академії внутрішніх справ України було підготовлено якісно нову працю (з урахуванням відповідно до вимог часу змін у юридичній термінології після розпаду СРСР і проголошення незалежності Української держави), у якій представлено переклад юридичної термінології з російської мови на українську. Діяльну участь у цій групі як член авторського колективу взяв і Василь Олексійович – на той час уже працюючи на посаді професора кафедри загального мовознавства Київського державного (згодом – з 2001 р. – національного) лінгвістичного університету. За редакцією В. О. Винника вийшов також Словник фразеологічних синонімів (укладачі – М. П. Коломієць та Є. С. Регушевський – 1988 р.) та інші словникові праці.

Ряд словників були підготовлені і прийняті до друку видавництвами України за фаховими рецензіями Василя Олексійовича («Російсько-український і Українсько-російський словник» викладачів Запорізького університету Д. І. Ганича й І. С. Олійника – 1985, «Українсько-російський фразеологічний словник» І. С. Олійника та ін.).

Праця в галузі української лексикографії – участь у створенні словникових праць і розроблення питань теорії словникарства – була визначальним напрямом у науковій діяльності В. О. Винника, але далеко не єдиним. Коло його наукових інтересів досить широке: лексикологія, фразеологія, діалектологія та історія української мови, окремі питання загального мовознавства і теорії наукового перекладу та ін.

У його науковому доробку понад 120 наукових публікацій. Вище вже йшлося про монографічне дослідження В. О. Винника «Назви одиниць виміру і ваги в українській мові», в основі якого лежить його кандидатська дисертація. Дослідник також є співавтором фундаментальних академічних видань Інституту мовознавства, що з'явилися друком у видавництві «Наукова думка» в 70–80 роках минулого століття – «Сучасна українська літературна мова» в п'яти книгах за загальною редакцією академіка І. К. Білодіда (книга четверта – «Лексика і фразеологія» [К., 1973], керівник авторського колективу і відповідальний редактор доктор філологічних наук, професор М. А. Жовтобрюх) та «Історія української мови» (книга «Лексика і фразеологія» [К., 1983], авторський колектив, очолюваний відповідальним редактором академіком В. М. Русанівським).

У першому з названих академічних видань В. О. Винникові належить ґрунтовне опрацювання розділу «Загальнонародна, діалектна і професійна лексика в сучасній українській літературній мові» він показав причини нерівномірного використання певних груп лексики української національної мови її носіями – наявність у ній локальних, соціальних та професійних підсистем, які використовуються мовцями, що зв'язані спільністю території проживання, особливостю місцевих фізико-географічних умов, контактами з іншими мовними спільнотами, соціальною та професійною диференціацією суспільства і т. ін.

Окремо висвітлено питання і про українські жаргонізми та арготизми, відображення диференціації національної мови за названими ознаками в художніх творах від початку формування української літературної мови (починаючи з кінця XVIII ст. – і в пізніший період – аж до останніх десятиліть XX ст.), з'ясовано роль територіальних, соціальних, професійних елементів лексичних підсистем національної мови в поновленні і збагаченні виражальних засобів літературної мови, її лексичного складу. Розглянуто також питання стилістичного використання в художніх творах територіальних та соціальних діалектизмів, які не стали надбанням української літературної мови, для надання певного місцевого чи професійного колориту.

У книзі «Історія української мови. Лексика і фразеологія», в розділах якої розглядається розвиток лексики і фразеології української мови XIV – XV та XVI – XVIII ст., В. О. Винникові належить детальний опис обставин появи та особливостей функціонування окремих груп лексики, пов'язаних з трудовою і господарською діяльністю наших предків (торгівлею): назви грошових та

метрологічних одиниць, часових понять. Він є також автором одного з основних розділів книги «Розвиток тематичних груп лексики в українській мові XIX – початку XX ст.», у якому висвітлено джерела й шляхи формування та становлення лексичного складу української літературної мови на народній основі протягом більш ніж століття – з кінця XVIII ст. – до перших десятиліть XX ст.

Варто відзначити й інші аспекти наукової діяльності В. О. Винника. В колі його наукових інтересів були питання наукового перекладу суспільно-політичної літератури. Він має публікації з питань теорії перекладу, здійснив ряд перекладів суспільно-політичних праць з російської мови на українську. Його заслуги в цій галузі були гідно оцінені: в 1975 році він нагороджений Грамотою Президії Верховної Ради України.

Багато уваги приділяв Василь Олексійович і питанням піднесення культури української мови. Він готував матеріал для радіо- і телепередач із цієї тематики і виступав перед радіослухачами й телеглядачами, зокрема в 70-х – 80-х роках минулого сторіччя. Його передачі мали великий успіх, про це свідчить чимало листів радіослухачів та телеглядачів, надісланих особисто йому.

Як уже було зауважено вище, з жовтня 1988 року Василь Олексійович на запрошення ректорату Київського державного педагогічного інституту іноземних мов (тепер – Київський національний лінгвістичний університет) переходить на викладацьку роботу – стає доцентом кафедри загального та українського мовознавства цього навчального закладу, а з 1991 року – професором. Подальша його діяльність пов'язана з цим навчальним закладом, хоч він почав співпрацювати з ним значно раніше: протягом багатьох років він викладав там мовознавчі курси за погодинною оплатою. Зріднившись із викладацькою працею і набувши заслуженого авторитету серед студентів та колег, він вирішив остаточно присвятити решту свого життя улюбленій справі.

Професор В. О. Винник успішно готує науково-педагогічні кадри. Під його керівництвом захищено докторську і 10 кандидатських дисертацій. Він часто виступає офіційним опонентом на захистах дисертацій, тривалий час був членом спеціалізованої вченої ради із захисту докторських і кандидатських дисертацій Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні. За досягнення в галузі підготовки наукових кадрів Президія Академії педагогічних наук України з нагоди ювілею нагородила В. О. Винника своєю найвищою відомчою відзнакою – нагрудним знаком «К. Д. Ушинський».

На сьогодні Василь Олексійович досягнув поважного віку, але ще працює на кафедрі загального та українського мовознавства – керує аспірантами, бере участь у виданні багатотиражки університету «Студентський меридіан» та в підготовці інших видань університету.

Неабияку роль у становленні ювіляра як науковця й особистості відіграла та відіграє його родина. Дружина Лідія Андріянівна (за фахом учителька української мови та літератури) присвятила себе успіхові чоловіка, вихованню дітей – створила родинне гніздо, де панує любов і злагода.

Міцного здоров'я, творчого натхнення, добра та великої людської любові Вам, ювіляре!

Основні праці з лексикології та лексикографії:

«Назви одиниць виміру і ваги в українській мові» (1966), розділи *«Загальнонародна, діалектна і професійна лексика»* та *«Жаргонізми і арготизми»* в книзі *«Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія»* (1973), *«Розвиток тематичних груп лексики в українській мові XIX – поч. XX ст.»* та ін. в книзі *«Історія української мови. Лексика і фразеологія»* (1983). Співавтор і один із редакторів *«Словника української мови»* (т. 1–11, 1970–1980), *«Російсько-українського словника юридичної термінології»* (1985), *«Фразеологічного словника української мови»* (т. 1–2, 1993; 1999). Відповідальний редактор *«Словника фразеологізмів української мови»* (2003).

Література

1. М.П. Кочерган. Українська мова і література, №8, 1968. – С. 92–93.
2. Г.М.Книш, А.В.Копелиович. История городов и сел украинской ССР. Запорожская область. – К., 1981. – С. 559–566.
3. Г.М.Книш, Т.С. Хорсун., В.М.Дяченко. Край наш пологівський. Історично-документальна розповідь. Кн. 2. – Пологи, 1998. – С. 210–211.
4. Панич Г.І. Енциклопедія сучасної України. Т. 4. – К., 2005. – С. 408.
5. Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України. 1930–2005. Матеріали до історії. – К., 2005. – С. 424–425.
6. Українська мова: Енциклопедія. – К., 2000 (2-е вид., 2004; 3-є вид., 2007).
7. 60 років КНЛУ: Історія і сьогодні. 1948–2008. – К., 2008.